

СТАН РОЗВИТКУ КОМПОНЕНТІВ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Перепелюк Т. Д.,

Гриньова Н. В.

Сьогодення ставить вимоги до переборення щоденної ситуації та вирішення нагальних проблем пов'язаних з розвитком особистості, її творчого потенціалу, професійних якостей, особистісних властивостей тощо. Навчально-професійна, професійна діяльність, самонавчання, самовиховання, саморозвиток передбачає обов'язкове вирішення творчих завдань, прийняття креативних рішень, створення умов для активізації творчого процесу особистості.

Одне із стратегічних завдань реформування освіти – створення умов для формування творчої особистості як школяра/студента, так і вчителя/викладача, реалізації та самореалізації власних можливостей в освітньому процесі. Дане завдання покликане сприяти динаміці сучасного суспільно-політичного життя країни, її економічного розвитку, інформатизації суспільства тощо. Необхідність змін у підходах до підготовки майбутніх учителів (психологів, соціальних педагогів та соціальних робітників) визначено у низці нормативно-правових документів: в законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту» (зі змінами 2017 р.), «Про Національну програму інформатизації»; указах Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти», «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України», «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні», «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року»; Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття), Концепції «Нова

українська школа», в яких передбачено оновлення структури, змісту, організації та вдосконалення підготовки майбутніх учителів та підвищення вимог до володіння та використання в освітньому процесі сучасних інформаційних технологій та можливостей мережі Інтернет.

Динамічність реформування освітянської системи визначають необхідність удосконалення теоретико-методологічної, методичної, технологічної баз, що відображатиме дані надбання в теорії та практиці професійної освіти. Зорієнтованість освітнього процесу на становлення творчої особистості обумовлює зміни в сучасній психолого-педагогічній діяльності, що детермінується рівнем готовності вчителя/викладача до розвитку творчого мислення учня/студента, який відбувається в умовах освітнього середовища навчального закладу.

Окресленій проблемі приділяється належна увага, про що свідчить проведений аналіз наукової літератури. Так, філософський аспект визначеної проблеми відображено в працях В. Белікова, М. Бердяєва, І. Канта, В. Кременя, І. Франка та ін. Її психологічний аспект досліджували Г. Балл, Ю. Батюшков, Р. Вудвортс, Дж. Гілфорд, А. Грецов, Є. Жаріков, І. Кон, Г. Костюк, Є. Крушельницький, О. Леонт'єв, О. Лук, А. Маслоу, О. Матюшкін, В. Моляко, А. Петровський, Я. Пономар'єв, С. Рубінштейн, А. Сімановський, О. Спіркін та ін.

Професійно-педагогічна підготовка вчителя в системі безперервної педагогічної освіти стала предметом дослідження таких провідних науковців, як А. Алексюк, С. Вітвицька, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, В. Сипченко, В. Сластьонін, І. Табачек та ін. Питання підготовки педагогів до використання в професійній діяльності сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, а також особливості їх використання у навчально-виховному процесі висвітлено у роботах М. Абдуразакова, І. Баландіної, В. Бикова, Р. Гуревича, М. Лапчика, А. Олійника, Є. Полат, Л. Третьякової, О. Усатої та ін. Проблемами розвивального навчання та концепцією підготовки майбутнього вчителя до

розвивального навчання займалися Д. Богоявленська, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, С. Семенець, А. Семенова, І. Якиманська та ін.

Зміст навчального предмету інформатики та проблеми підготовки вчителів інформатики розглядали Т. Вакалюк, А. Єршов, М. Жалдак, С. Жуковський, В. Лаптев, Н. Морзе, С. Овчаров, Ю. Рамський, Я. Сікора, О. Спірін, Ю. Триус, М. Швецький та ін. Систему підготовки вчителів до творчої діяльності та розвитку творчого мислення в учнів досліджували В. Андреев, О. Антонова, С. Архангельський, Ю. Бабанський, Є. Володіна, В. Кан-Калик, М. Коджешау, Н. Маліннікова, М. Нікандров, Н. Посталюк, В. Рахманін, Н. Романенко, С. Сисоєва, О. Ситнікова та ін. Проте питання, пов'язані зі здійсненням підготовки майбутніх учителів інформатики до розвитку творчого мислення старшокласників у позанавчальній діяльності, не були предметом окремих наукових досліджень [55].

Наукові дослідження у галузі професійної підготовки акцентують увагу на змісті, формах та методах, структурі даної підготовки, результатом якої є сукупність знань, умінь і навичок, якими повинен оволодіти майбутній фахівець (О. Заславська (2008), В. Журавльов (1990), С. Кісельгоф, Р. Кондрашова (2007), Г. Костюк (1989), Н. Кузьміна (1985)). У дослідженнях Ф. Гоноболіна, В. Кан-Калика (1982), Р. Кондрашової (2006), В. Моляко (2007) В. Сластьоніна (1995), М. Д'яченко та Л. Кандилович (1993), С. Присяжнюк (2006) та ін. об'єктом є процес формування професійних якостей учителя, шляхи становлення його педагогічних здібностей та майстерності, а результатом – сукупність професійних особистісних якостей, що забезпечують результативність педагогічної діяльності та творчого підходу до виконання майбутніх професійних обов'язків.

В умовах надшвидкого темпу розвитку сучасного суспільства загалом та особистості зокрема, особливо актуальними проблемами є: вивчення творчої особистості, її потенційних можливостей, здібностей, властивостей, характерних рис (Б. Ананьев, В. Андреев, Ф. Баррон, М. Бердяев, В. Біблер, О. Богданова, Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, В. Дружинін, Г. Журавльов,

В. Загвязинський, Є. Ільїн, І. Кант, І. Лернер, О. Лук, А. Маркова, О. Матюшкіна, В. Моляко, М. Нікадров, Я. Пономарьова, Ф. Ратнер, Дж. Рензулі, В. Рибалка, Л. Рувинський, Р. Стернберг, П. Торренс, О. Яковлева та ін.); специфіка форм і методів розвитку творчої особистості у навчально-виховному процесі (Ш. Амонашвілі, М. Богданович, І. Волков, Л. Дашевська, Н. Істоміна, Л. Кочина, С. Логачевська, З. Слєпкань, В. Сухомлинський); формування духовного потенціалу студентської молоді у процесі професійної підготовки (В. Воєводін, О. Олексюк, М. Ткач та ін.).

Філософські та методологічні проблеми творчості розглядалися в роботах Г. Гегеля, Н. Бердяєва, Б. Гершунського, А. Спіркіна, І. Франка та ін.; творчість як вища форма людської активності розкрита в дослідженнях К. Абульханової-Славської; творчість як отримання нового результату аналізувалася психологами Д. Богоявленською, Л. Виготським, П. Гальперінім, Я. Пономарьовим, С. Рубінштейном та ін. Варто зазначити, що усі дослідження психологів та педагогів вказують на той факт, що творчу особистість здатен виховати тільки творчий педагог. Тому варто цілеспрямовано формувати такого вчителя, який був би здатен творчо мислити, оскільки вчитель здійснює вагомий вплив на долю своїх учнів.

У ході професійної підготовки майбутніх вчителів, психологів, соціальних педагогів тощо, особлива увага приділяється розвитку творчої особистості, зокрема як майбутнього дослідника. Підготовка такого фахівця є важливою складовою вищої освіти, тому що особистість, яка володіє гнучкістю мислення, вирізняється креативністю рішення, здатна нестандартно вирішувати задачі та зміни, які постійно відбуваються у соціумі, освітньому середовищі, здатна знаходити адекватні форми організації процесу у якому перебуває, оновлює власні знання, уміння, вдосконалює професійні якості та властивості.

Розвиток творчої особистості майбутнього працівника освітнього простору можлива лише при усвідомленні ним власної індивідуальності, розумінні розвитку власного творчого потенціалу в період професійної

підготовки. Різноманітні аспекти творчості учня/студента/вчителя/педагога були розглянуті у роботах багатьох учених. Зокрема, загальні та спеціальні особливості творчості розглядали А. Реан (1999), Л. Фрідман (1989); систему підготовки учителів досліджували С. Архангельський (1980), О. Ситнікова; модель творчого педагогічного процесу та творчої поведінки учителя розглядали В. Кан-Калик (1990), Н. Нікандров (1982), С. Сисоєва (2006); педагогічна творчість як процес оптимізації навчально-виховного процесу досліджували Ю. Бабанський (1983), В. Кан-Калик (1990), М. Поташник (2015), Л. Рувинський (1982); як цілісний процес професійної реалізації та самореалізації педагога розглядала С. Сисоєва (2006); як інтегральну якість особистості розглядали І. Черезова (2014), О. Вознюк (2013), З. Левчук та Л. Лузіна (1992); як критерій якісного становлення творчої особистості вчителя в період вузівської підготовки досліджувала Н. Кичук (1993, 1999) тощо.

Науково-дослідна робота лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України здійснюється в рамках комплексної проблеми «Інформаційно-психологічна безпека особистості та творчих процесів», програма дослідження якої розроблена на основі результатів попередніх циклів досліджень, зокрема, «Стратегії творчої діяльності школярів»; «Творча діяльність дітей і молоді в сучасних умовах»; «Психологічні особливості творчої діяльності в складних та екстремальних умовах»; «Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості», «Психологічне дослідження творчих перцептивних процесів на різних вікових рівнях», а починаючи з 2012 року – здійснюється робота над темою «Психологічні закономірності творчого сприймання реальності в умовах дефіциту і надлишку актуальної інформації», результати яких знайшли відображення в методичних засобах дослідження та діагностики творчої мисленнєвої діяльності в процесі розв'язування задач, в т.ч. в ускладнених умовах та на різних вікових рівнях, в різних проекціях тренінгової системи КАРУС. Розроблені на її основі конкретні психологічні тренінги є оригінальними і надійними засобами системного підходу до розв'язування

актуальних задач в різних сферах творчої діяльності (наукової, педагогічної, технічної, художньої та ін.), при розв'язуванні актуальних проблем різного масштабу.

Лабораторія психології творчості надає консультації спеціалістам з питань діагностики та розвитку творчої діяльності людини на різних вікових рівнях. Моляко В. розроблена психологічна концепція стратегіальної організації процесу творчості, а також авторська тренінгова система КАРУС, засоби реалізації якої стосовно різних сфер творчої діяльності розроблені співробітниками лабораторії.

Ідеї розробленої В. Моляко психологічної теорії творчої конструкторології широкомасштабно реалізуються багатьма дослідниками, що свідчить про функціонування наукової школи: розробляються підходи до вивчення психологічних аспектів різних сфер творчої діяльності: наукової, технічної, літературної, художньо-графічної, педагогічної, морально-етичної, комунікативної та ін. на різних вікових рівнях; діагностичні та розвиваючі методичні засоби, що виявились оригінальними і надійними засобами системного підходу при розв'язуванні актуальних проблем різного масштабу. В. Моляко започаткував цикл досліджень з проблем поетичної творчості, випущено у світ кілька поетичних книг, зокрема поетичні збірки «Криголами», «Домінанта», «Скорая помощь души», «Контрапункт», «Психея в кімоно» та ін. [81].

Академік В. Моляко (2004) зазначав, що сьогодення створило умови для проведення досліджень саме з психології творчості, тому що розвиток країни, людини, праці тощо вимагають не тільки теоретичних класичних знань, а саме знання про успішне вирішення нових завдань, нових проблем творчого характеру.

Вузловими можна вважати такі проблеми (В. Моляко):

- загальний психологічний, зокрема інтелектуальний, емоційно-цінний і суто творчий потенціал людини, це дослідження вирішення нових завдань, емоційно-вольової стійкості, надійності під час виконання

різноманітної діяльності впродовж більшого чи меншого часу, пошуків оригінальних вирішень та ін.;

- творча свідомість та творча поведінка людини (конкретного професіонала зокрема);
- діяльність і поведінка людини в складних, кризових, екстремальних умовах (заразом творча поведінка);
- загальне психологічне, а також інтелектуальне, творче здоров'я людини;
- інформаційна психологічна безпека творчої особистості та творчих процесів;
- можливості стимулювання творчої діяльності без серйозних шкідливих наслідків для здоров'я;
- адаптація людини до нових умов, нової техніки, принципово нових ситуацій (а також ускладнених, кризових, екстремальних та ін.) [16, с. 14].

Внутрішня структура, що формується в людини, в якій інтегруються її загальні здібності, як індивідуальні так і спеціальні – як суб'єкта діяльності, складають її потенціал. Він визначається через готовність до здійснення різних видів діяльності та через можливість досягнення прогнозованих рівнів особистісного розвитку [5]. У дослідженнях Б. Ананьєва, А. Ковальова, В. Крутецького, О. Леонтьєва та ін. показано, що діяльність, яка породжує і організовує потенціал суб'єкта, має багаторівневий характер. Так Б. Ананьєв виділяє 4 рівня:

1) цілісної діяльності як системи програм, операцій і засобів виробництва матеріальних і духовних цінностей;

2) окремого акту дії, що включає в себе мету, мотиви і способи досягнення; 3) макрорухів, на яких за допомогою опредмечення і побудови програм будуються дії;

4) мікрорухів, з яких будуються макрорухи [1].

Перші 2 рівня, як стверджує Б. Ананьєв (1968), відповідають розгляду діяльності людини як суб'єкта. Два останніх рівня визначають діяльність людини, перш за все, як індивіда. Потенціали суб'єкта діяльності, що розглядаються на рівні індивіда, представлені в загальних здібностях людини і виражаються в його сенсорних, перцептивних, мнемічних, логічних, моторних, афективних функціях, які І. Волков називає задатками. [4].

Під здібностями ми розуміємо в даному випадку трактування С. Рубінштейна: «... складне синтетичне утворення, яке включає в себе цілий ряд даних, без яких людина не була б здатна до будь-якої конкретної діяльності, і властивостей, які виробляються певним чином в процесі організованої діяльності» [63].

У більшості наукових концепцій обдарованість і передумови до її розвитку пов'язують з творчими можливостями і здібностями, які визначаються як креативність. Креативність може характеризувати особистість в цілому і її окремі здібності.

Існують різні визначення поняття креативність. Своїм корінням термін «креативність» походить від латинських слів «сгео» – «я творю, створюю, породжую» і «cresco» – «я виростаю, виникаю, здобуваю значення, перетворююся». Ці два однокореневих слова підкреслюють дві основні функції творчості – створення нового і перетворення самої особистості творця.

Поняття «креативність», «креативні здібності» почали входити в лексику радянських дослідників творчості з початку 70-х років після експериментальних робіт Д. Богоявленської [2]. Якщо в роботах зарубіжних дослідників «креативність» використовується в значенні здатності «використовувати дану в задачах інформацію різними способами і в швидкому темпі», то Д. Богоявленська привносить в вказане поняття ще одне значення – ініціативність. Сфера творчості, креативності (творчих здібностей), творчого потенціалу складна для досліджень і викликає безліч суперечок, оскільки емпіричне поле фактів, що відносяться до даної

проблеми, дуже широке. До них відносять емоції, пам'ять, волю, здібності і т.д. (П. Анохін, Л. Виготський, М. Добринін, В. Зінченко, Б. Кедрів, В. Крутецкий, А. Матейко, М. Лейтес, К. Платонов, О. Тихомиров, П. Якобсон, М. Ярошевський та ін.).

Відповідно до освітнього процесу, творчість слід визначити як форму діяльності людини, спрямовану на створення якісно нових для неї цінностей, що мають суспільне значення, тобто важливих для формування особистості як соціального суб'єкта. Тому розвиток творчих здібностей у студентів правильніше розглядати як формування і подальший розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього фахівця.

Поняття творчого потенціалу студента можна сформулювати як: готовність студента до реалізації своїх суб'єктивних можливостей, необхідних для створення нових, оригінальних результатів, відповідних соціальним і культурним вимогам певного суспільства. Творчій натурі властивий різнобічний розвиток: емоційний, інтелектуальний, фізичний, моральний, естетичний, духовний і т.п.

Поняття «потенціал» походить від латинського «*potetia*» – сила і означає джерела (можливості, кошти, запаси), які можуть бути використані для вирішення якої-небудь задачі, досягнення конкретної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній галузі (123, с. 299). [].

У словнику іноземних слів «потенціал» визначається як сукупність наявних засобів, можливостей у будь-якій області (134). С. Шекшня під потенціалом розуміє «здатність виконувати необхідні функції», що в свою чергу визначається «наявністю необхідних для виконання функцій професійних навичок, достатньої фізичної сили і витривалості, кмітливості, загальної культури» і «бажання працювати або мотивації до праці» (181, с. 43). [].

Професор А. Егоршин запропонував таке визначення: «Потенціал – це професійні знання і вміння, виробничий досвід, ділові та моральні якості, психологія особистості, здоров'я і працездатності, рівень загальної культури»

□. (53). Наступне трактування пропонує І. Марченко (90): «Потенціал – це професійні знання і вміння плюс особистісні якості працівника» □. Трохи відрізняється визначення, дане М. Пучковим: «Потенціал – це знання, навички та професійні здібності (124) □. Резник В., розглядаючи поняття «людський потенціал особистості» (індивіда), відзначає, що він складається з двох складових: трудового потенціалу та творчого потенціалу □. (128). Трудовий потенціал характеризує можливості людини здійснювати працю по заданій технології, схемою, коли виконавець роботи не вносить в неї ніяких елементів новизни, творчості. Він природним чином обмежений фізіологічними здібностями людини.

Творчий потенціал характеризує можливості індивіда здійснювати діяльність, спрямовану на створення нових духовних або матеріальних цінностей, а також на поліпшення або створення нових методів виробництва.

Саме творча частина людського потенціала, за численними свідченнями вчених і практиків управління, може служити основним фактором підвищення конкурентоспроможності організації, надання їй властивостей життєздатної системи □.

В даний час звернення до суб'єктивного підходу у вивченні психіки дозволяє вести продуктивний пошук факторів реалізації творчого потенціалу особистості. Потенціал людини як суб'єкта діяльності, як цілісної, самостійно розвиваючої, самодіяльної особистості, що розглядаються на особистісному

рівні, виражаються в її здібностях і таланті, який як і вищий прояв обдарованості людини, являє собою сплав спеціальних здібностей.

На підставі проведеного теоретичного дослідження розглянемо структуру творчого потенціалу особистості:

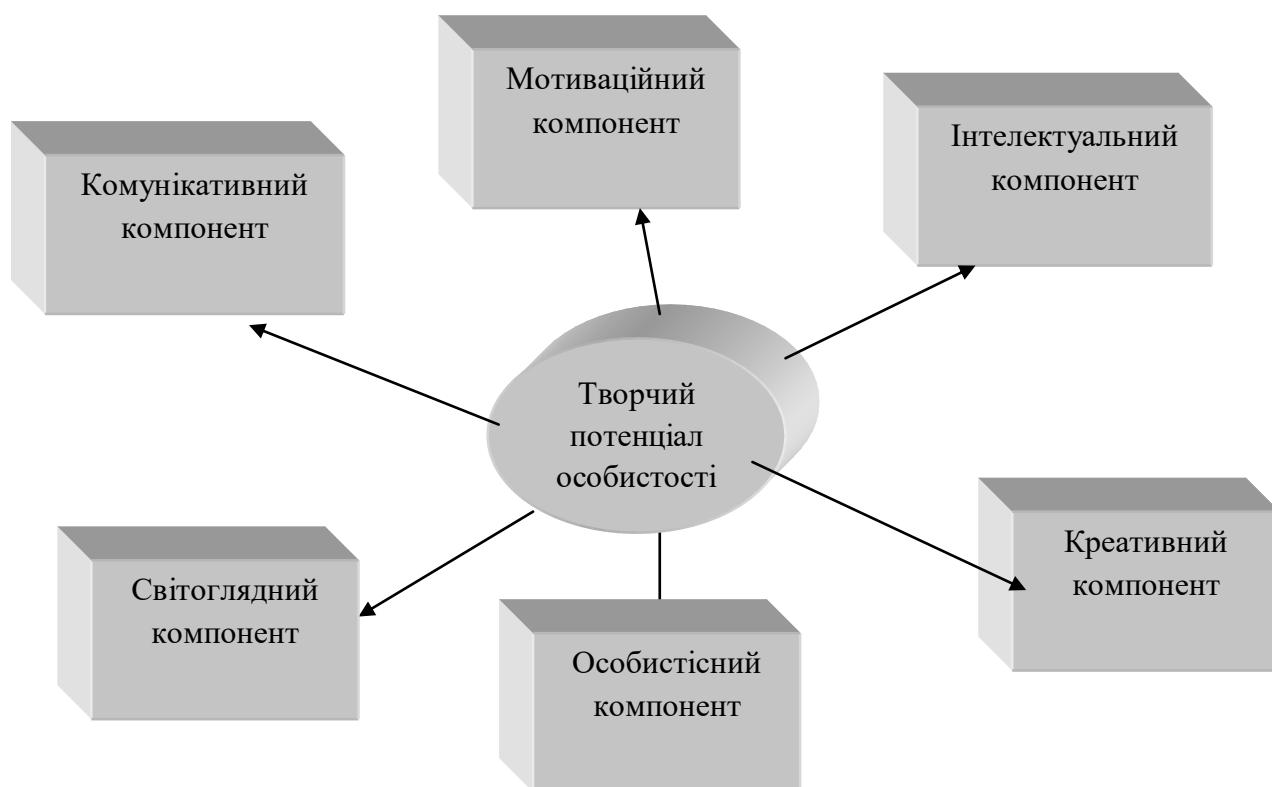
1. Інтелектуальний компонент (інтелектуально-логічний; інтелектуально-еврістичний; текучий інтелект).
2. Креативний компонент (синектичні, аналітичні, практично-контекстуальні здатності).

3. Мотиваційний компонент (допитливість, захопленість, прагнення бути першим, в тому числі в творчості, стійка потреба в знаннях, прагнення до визнання особистих успіхів оточуючими).

4. Комунікативний компонент (здатність до співпраці, уміння організувати колективну діяльність, здатність сприймати чужу думку, переконувати і вирішувати конфлікти).

5. Світоглядний компонент (переконаність у правоті, здатність відстоювати свою позицію, усвідомлення цінностей і дотримання їх, внутрішня зрілість).

6. Особистісний компонент (наполегливість, чесність, прямота, відвертість, безпосередність, рішучість, сміливість, мужність, незалежність, здатність до самооцінки, працьовитість і ін.) □.

Рис. 1. Структура творчого потенціалу особистості

Всі структурні компоненти творчого потенціалу особистості майбутнього фахівця знаходяться в органічній єдності, взаємопов'язані і

доповнюють один одного. Щодо поєднання компонентів можна висловити гіпотезу про те, що творчість – це щось більше, ніж просто сукупність особистісних рівнів, досягнутих при функціонуванні кожного компонента. По-перше, для деяких компонентів може існувати граничний ефект (наприклад, в знаннях); цей поріг є межею певного роду, оскільки, незалежно від рівнів, досягнутих іншими компонентами, творчість в галузі, про яку студент знає дуже мало або не знає нічого, просто неможливо. По-друге, серед компонентів можлива певного роду компенсація, коли сила якогось одного компонента (наприклад, мотивації) компенсує слабкість іншого (наприклад, середовища). По-третє, компоненти можуть почати взаємодіяти (наприклад, інтелект і мотивація); при цьому подібного роду взаємодія може привести до нелінійного збільшення ефекту [1]. Зміст компонентів творчого потенціалу особистості представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Зміст компонентів творчого потенціалу особистості

Компоненти творчого потенціалу	Основні елементи	Зміст елементів
Інтелектуальний компонент	Основні інтелектуально-логічні ознаки	<ul style="list-style-type: none"> – уміння порівнювати; – вміння аналізувати, розчленовувати об'єкт пізнання на елементи; – вміння виділяти головне, відкидати другорядне; – вміння описувати явища, процеси, логічно зв'язно висловлювати свої думки; – вміння давати визначення, встановлювати родову ознаку і видові відмінності явища, предмета; – уміння пояснювати, тобто висловлювати свої думки, виділяючи головне, істотне; – вміння обґрунтовувати.
		<ul style="list-style-type: none"> – здатність генерувати ідеї; – здатність до

	Основні інтелектуально-евристичні здібності	фантазії; – гнучкість мислення; – здатність відображати і встановлювати у свідомості нові зв'язки між компонентами творчої (асоціативне мислення); – здатність до переносу знань, умінь в нові ситуації.
	Текучий інтелект - здібності, за допомогою яких людина вчиться чомусь новому	– швидкість і результативність запам'ятовування; – індуктивне міркування; – оперування просторовими образами; – сприйняття нових зв'язків і відносин.
Креативний компонент	Синектичні здатності	здатність бачити проблеми в новому світлі і уникати звичного способу мислення.
	Аналітичні здатності	дозволяє оцінити, які ідеї варті того, щоб за них братися і їх розробляти, а які ні.
	Практично-контекстуальні здатності	здатність переконати інших у цінності ідеї, іншими словами, продати творчу ідею іншим.
Мотиваційний компонент	Система мотивів, які виражають усвідомлені спонукання до діяльності, в тому числі і до навчально-творчої, сукупність всіх психічних моментів, якими визначається поведінка людини в цілому, те, що спонукає діяльність людини, заради чого вона вдосконалюється.	– допитливість, інтерес до творчої діяльності, які характеризують потреби особистості в знаннях, в оволодінні новими способами діяльності, проявляються в допитливості розуму, в прагненні глибше пізнати те, що знову спостерігається або аналізується, а також в постановці питань. – почуття захопленості, радості відкриття; – прагнення до творчих досягнень; – прагнення до лідерства; – прагнення до отримання високої оцінки, визнання успіху в навчально-

		творчої діяльності.
Світоглядний компонент	Визначає позицію особистості в процесі діяльності і в оцінці її результатів.	<ul style="list-style-type: none"> – загальна спрямованість особистості; – активність життєвої позиції; – здатність відстоювати свою творчу позицію засновану на знаннях і набутому досвіді; – усвідомлення особистістю своїх світоглядних властивостей («прояснення цінностей»); – стійкість відносин до світу, праці до людей і до самого себе та ін.
Комунікативний компонент		<ul style="list-style-type: none"> – вміння встановлювати ділові взаємини з оточуючими; – здатність встановлювати контакти з цікавими людьми з метою додаткового збагачення і розширення знань і кругозору; – вміння організувати продуктивну діяльність колективу, творчої групи з урахуванням індивідуальних здібностей кожного члена колективу; – здатність прислухатися до чужої думки; – вміння переконувати і вирішувати конфлікти.
Особистісний компонент	Моральні якості	працелюбність, принциповість, чесність, прямота, відвертість, обов'язковість, вірність слову, здатність до самооцінки, самокритичність.
	Вольові якості	енергійність, працездатність, витриманість, рішучість, сміливість, мужність, незалежність, наполегливість в досягненні поставленої мети.
	Ділові якості	ініціативність, цілеспрямованість, самостійність у вирішенні питань, вміння і прагнення взяти на себе відповідальність,

		самоорганізованість і вміння берегти свій і чужий час, пунктуальність, точність, дисциплінованість, старанність.
--	--	--

З метою дослідження творчого потенціалу студентів-психологів, нами було проведено діагностичне дослідження з використанням таких методик:

1. Методика «Самооцінка творчого потенціалу особистості» М. Фетіскіна. Методика дає можливість діагностувати ставлення студентів до свого творчого потенціалу, самооцінку особистої креативності. Опитувальник містить 18 питань, на які треба відповісти «а», «б» або «в». Підраховується по 3 бали за відповідь «а», по 1 балу за відповідь «б», по 2 бали за відповідь «в» та загальна сума балів. Інтерпретація результатів:

- 48 і більше балів, свідчать про значний творчий потенціал, який надає широкий вибір творчих можливостей. Якщо особистість зможе реалізувати свої здібності, то їй доступні найрізноманітніші форми творчості;
- 24 - 47 балів, свідчать про те, що особистість володіє якостями, які дозволяють їй творити, але є і бар'єри. Найнебезпечніший - це страх, при орієнтації тільки на успіх. Боязнь невдачі сковує уяву особистості - основу творчості. Страх може бути і соціальним - страх громадського осуду. Будь-яка нова ідея проходить через етап несподіванки, подиву, невизнання оточуючими. Боязнь осуду за нове, незвичну для інших поведінку, погляди, почуття сковують творчу активність, призводить до деструкції творчої особистості;
- 23 і менше балів, свідчить проте, що особистість недооцінює себе. Відсутність віри в свої сили призводить вас до думки, що особистість не здатна до творчості, пошуку нового.

2. Методика «Визначення соціальної креативності особистості» В.М. Дружиніна. Дана методика за допомогою самооцінки поведінки в нестандартних ситуаціях життєдіяльності дозволяє визначити рівень соціальної креативності. У запропонованому бланку необхідно за 9-бальною

шкалою провести самооцінку особистих якостей або частоту їх прояву в заданих ситуаціях життєдіяльності. На основі сумарного числа набраних балів визначаються рівні творчого потенціалу студентів:

- 18-39 балів – дуже низький рівень;
- 40-54 балів – низький рівень;
- 55-69 балів – нижче середнього;
- 70-84 бали – дещо нижче середнього рівня;
- 85-99 балів – середній рівень;
- 100-114 балів – дещо вище середнього;
- 115-129 балів – вище середнього;
- 130-142 бали – високий рівень;
- 143-162 бали – дуже високий рівень.

Креативність, згідно В. Дружиніна «це інтегративна якість психіки людини, яка забезпечує продуктивні перетворення в її діяльності, дозволяє задовольнити потребу особистості в дослідницькій активності. Креативність може бути чисто ситуативною характеристикою – реакцією, для того, щоб вона склалася як глибинна (особистісна) якість, а не тільки поведінкова (ситуативна), формування повинно відбуватися під впливом умов середовища [13, с. 102].

Підхід В. Дружиніна щодо критеріїв креативності полягає у ідеї про наявність усвідомленості, яка сприймається оточенням. Смисловий критерій, на відміну від частотного, дозволяє розмежовувати продуктивні (творчі) і непродуктивні (девіантні) прояви людської активності. В. Дружинін підкреслює, що «смисловий критерій дозволяє при тестуванні розділити поведінкові прояви випробовуваного при тестуванні на відтворюючі (стереотипні), оригінальні (творчі) і неусвідомлені. Оригінальні відповіді людина дає, виділяючи одні властивості предметів й ігноруючи інші. Виділення неочевидних, прихованих ознак змінює смислову ієрархію їх значущості, і предмет постає у новому світлі, що й породжує ефект несподіванки, оригінальності. Проте, оригінальними є ті асоціації, які не

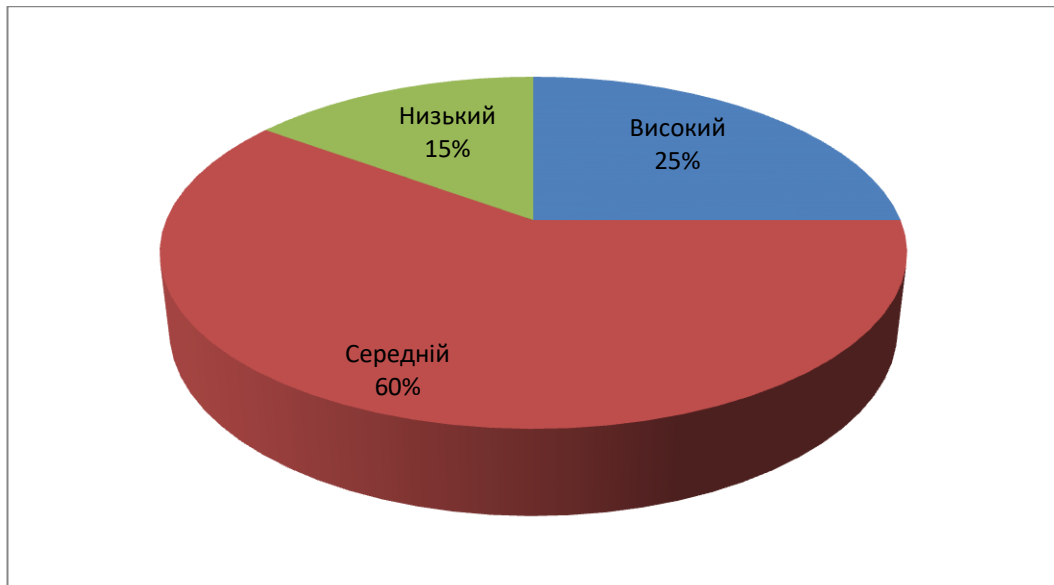

занадто віддалені від очевидних ознак. Таким чином, оригінальні відповіді займають проміжне положення між відтворюючими (стереотипними) і неосмисленими відповідями. Саме оригінальні відповіді є ознакою креативності». Проте, на думку В. Дружиніна, сучасні тести креативності швидше дозволяють виявити креативну особистість, однак не дозволяють точно визначити не креативну. Причину він вбачає в тому, що прояв креативності є спонтанним і не залежить від зовнішньої і внутрішньої регуляції [82].

Нам імponує ідея Вознюк О. про те, що «соціальна креативність представляє собою комплексну якість особистості, яка дозволяє виявляти конструктивні та оригінальні рішення. В структурі взаємозв'язних елементів соціальної креативності виявляється єдність комунікативних, мотиваційних, емоційних, інтелектуальних та екзистенційних параметрів, кожен з яких представляє собою окремий блок особистісних характеристик та проявів. В зв'язку з цим можна припустити, що загальний рівень розвитку соціальної креативності суб'єкта визначається рівнем розвитку кожного з названих компонентів її структури» [83].

3. Опитування «Стан розвитку компонентів творчого потенціалу», яке включало самооцінку 6-ти окремих компонентів: інтелектуального, креативного, світоглядного, мотиваційного, комунікативного, особистісного. Кожен з компонентів налічував від 5 до 26 самооцінок. Студентам пропонувалося оцінити ступінь вираження власних станів, якостей, особливостей за 5-ти бальною шкалою, де 1 бал – найменший ступінь вираження, 5 балів – найбільший.

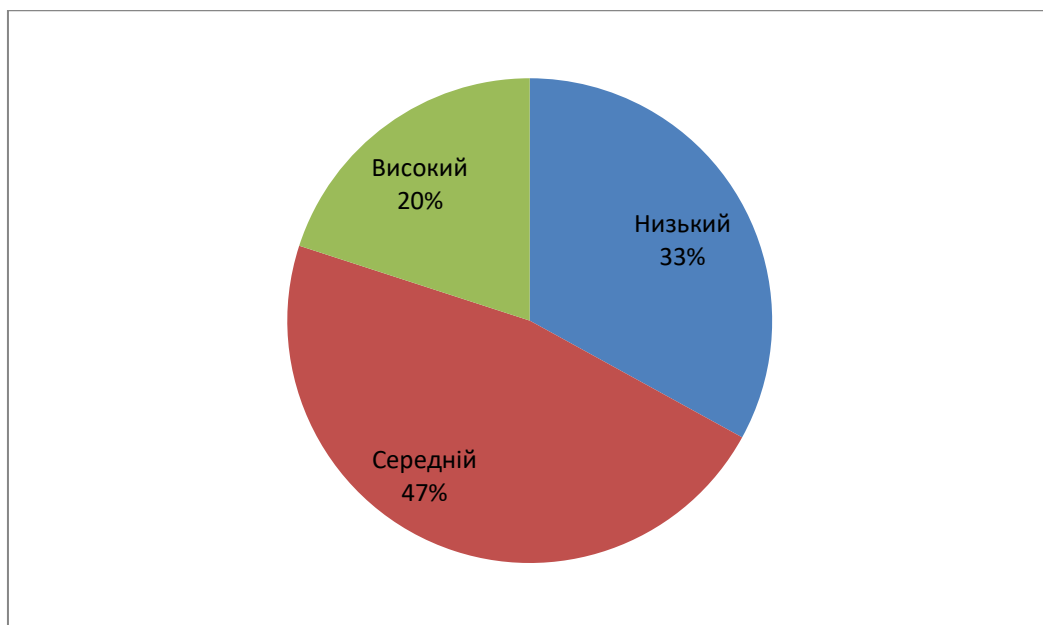
Результати аналізу рівня творчого потенціалу за методикою «Самооцінка творчого потенціалу особистості» М. Фетіскіна представлена на рис. 2.

Рис. 2. Рівні творчого потенціалу студентів за методикою «Самооцінка творчого потенціалу особистості» М.П. Фетіскіна

Отже, з наведених даних можна зробити висновок, що більшість студентів (60%) оцінюють рівень розвитку творчого потенціалу як середній. Студенти набрали від 24 до 48 балів, що свідчить про нормальний середній творчий потенціал. Опитувані володіють тими якостями, які дозволяють творити, але мають деякі проблеми, що гальмують процес творчості. Привертають увагу студенти, які оцінили свій потенціал як низький. Такі результати свідчать про недооцінення власних можливостей, а саме вміння абстрагуватись, самостійності і незалежності, зосередженості і розвитку пам'яті. Відсутність віри у свої сили взагалі може призвести до думки, що особистість не спроможна займатись творчістю.

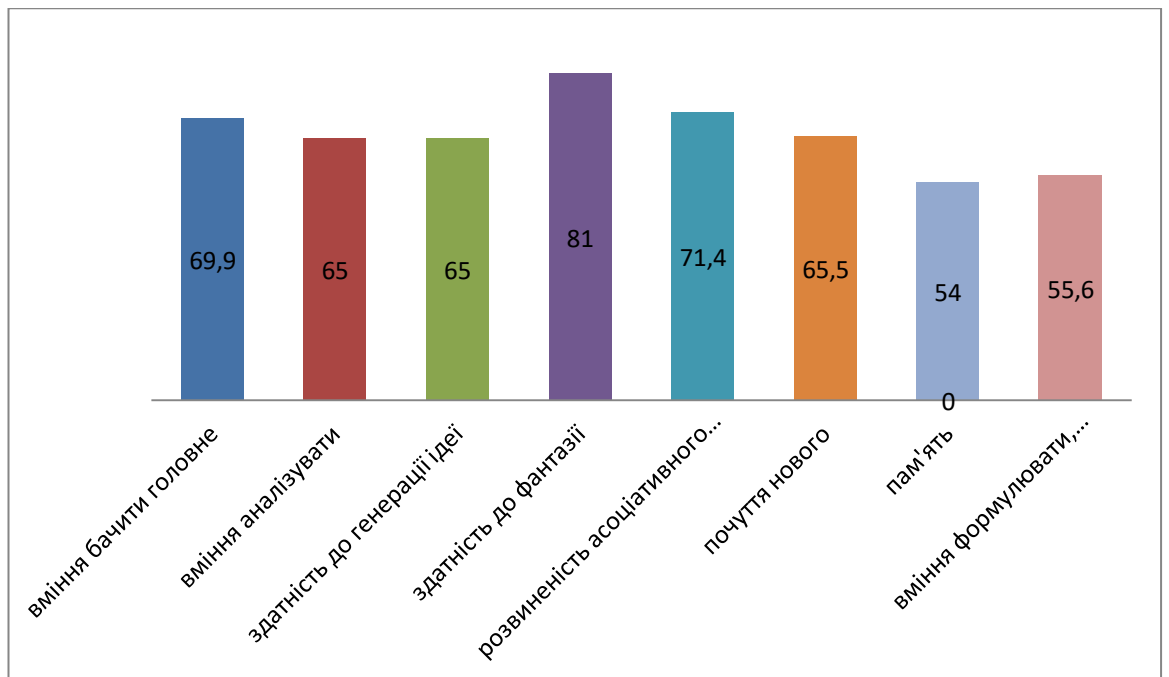
Результати аналізу самооцінок соціальної креативності особистості студентів за методикою В. Дружиніна представлені на рис. 3

Рис. 3. Рівні соціальної креативності особистості за методикою «Визначення соціальної креативності особистості» В.М. Дружиніна

Отже, результати дослідження соціальної креативності дають підстави стверджувати, що опитувані оцінюють свій рівень як високий – 20%, середній – 47%, та низький – 33% студентів. Студентам притаманні такі компоненти соціальної креативності: як загальна здатність до самоактуалізації; соціальна мотивація (потреба індивіда в постійних соціальних контактах і мотиваційні установки на спілкування з іншими людьми); комунікативна сенсетивність; соціальна уява, що дозволяє моделювати подальший розвиток соціальної ситуації на основі зворотного зв'язку. Проте ступінь їх вираження є високою лише у 20% опитуваних.

Аналіз результатів оцінювання інтелектуального компонента творчого потенціалу студента, який включає 8 вмінь та здатностей (бачити головне, аналізувати, генерувати ідеї, фантазувати, асоціювати, бачити нове, формулювати і висловлювати власні думки, пам'ять), представлені на рис. 4.

Рис. 4. Стан розвитку інтелектуального компоненту творчого потенціалу студентів

Отже, компонент інтелектуального розвитку творчого потенціалу студентів «вміння бачити головне» був найбільше оцінений в 4 бали – 54% опитуваних, в 5 балів оцінили 15,9%, в 3 бали – 27% студентів. Компонент «вміння аналізувати» отримало 4 бали від 46% опитуваних, в 5 балів оцінили – 19%, в 3 бали – 30,2%, в 2 бали оцінили 4,8% студентів. «Здатність до генерації ідей» отримала найбільше 4 бали від 44,4%, 3 бали – 25,4%, 5 балів – 20,6% опитуваних. Компонент «здатність до фантазії» оцінений на 5 балів – 41,3%, на 4 - 39,7% студентів, на 3 бали – 17,5% студентів. «Розвиненість асоціативного мислення» оцінено найбільше 4-ма балами 49,2% опитуваних, в 5 балів оцінили таку здатність 22,2%, в 3 бали – 20,6% студентів. Вираження компоненту «почуття нового» в 4 бали оцінили 39,7% опитуваних, в 5 та 3 бали порівно – 25,8% студентів. Розвиток пам'яті студенти оцінюють в 4 бали – 39,7%, 5 балів – 14,3% опитуваних, та низький рівень (в 1 та 2 бали) оцінюють 11,1%. Компонент «вміння формулювати, обґрунтовувати і висловлювати думки» оцінюють найбільше в 4 бали 42,9% студентів, в 3 бали – 30,2%, в 5 балів – 12,7% опитуваних, в 2 бали – 12,7% студентів.

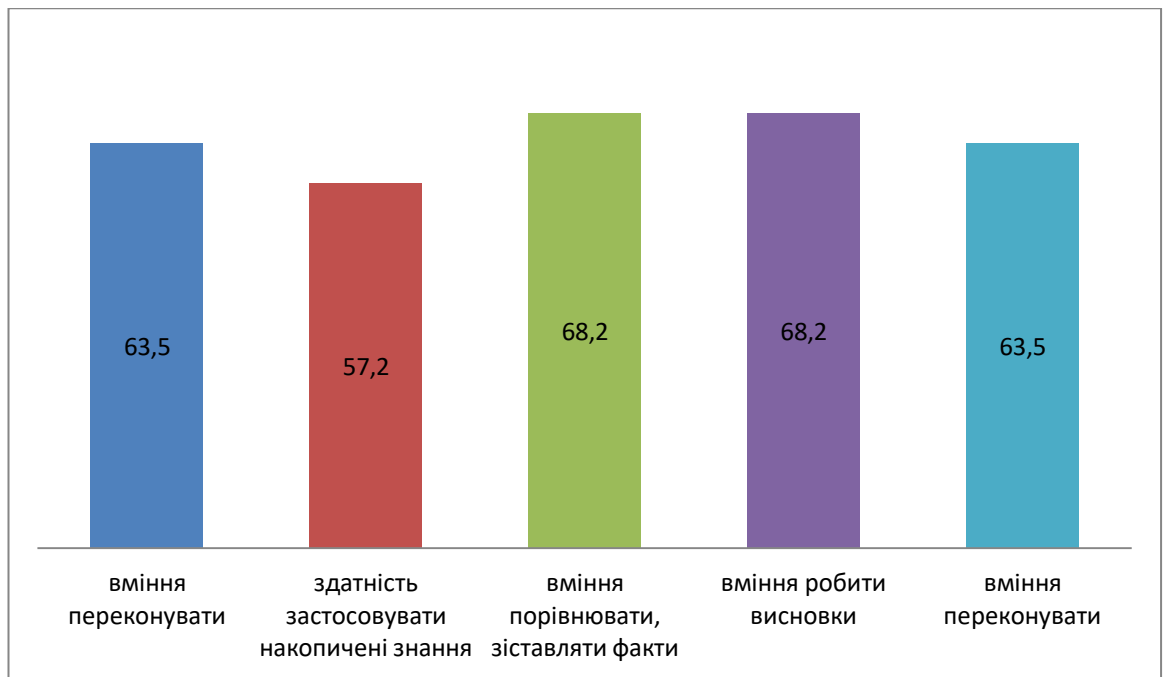
Отже, результати свідчать, що найбільш розвиненим (присвоєні найвищі оцінки «4» і «5») серед складових інтелектуального компоненту творчого потенціалу у себе студенти виділяють: «здатність до фантазії» – 81%, «розвиненість асоціативного мислення» – 71,4%, «вміння бачити головне» – 69,9%, «почуття нового» – 65,5%, «вміння аналізувати» – 65%, «здатність до генерації ідей» – 65%, «вміння формулювати, обґрунтовувати і висловлювати думки» – 55,6%, «пам'ять» – 54%. Ранжування складових інтелектуального компоненту творчого потенціалу студентів представлено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Ранжування складових інтелектуального компоненту творчого потенціалу студентів

№ п/п	Назва здатності	Кількість виборів у %
	Здатність до фантазії	81
	Розвиненість асоціативного мислення	71,4
	Вміння бачити головне	69,9
	Почуття нового	65,5
	Вміння аналізувати	65
	Здатність до генерації ідей	65
	Вміння формулювати, обґрунтовувати і висловлювати думки	55,6
	Пам'ять	54

Результати самооцінок креативного компоненту творчого потенціалу студентів за 5-ма критеріями (вміння переконувати; здатність застосовувати знання на практиці; вміння порівнювати, зіставляти факти; вміння переконувати та робити висновки) представлений на рис. 5.

Рис. 5. Стан розвитку креативного компоненту творчого потенціалу студентів

Отже, «здатність бачити проблему в цілому» отримала найбільше 4 бали в оцінках 60,3% опитуваних, в 5 балів оцінили 14,3%, в 3 бали – 20,6% студентів. «Здатність застосовувати накопичені знання» оцінена в 4 бали – 42,9% опитуваних, 3 бали присвоїли 38,1%, в 5 балів оцінили 14,3% студентів. «Вміння порівнювати, зіставляти факти» в 4 бали оцінили – 44,4%, в 5 балів – 23,8%, в 3 бали – 25,4% опитуваних. «Вміння робити висновки» оцінили найбільше в 4 бали 36,5%, в 5 балів – 31,7%, в 3 бали – 25,4%. «Вміння переконувати» отримало від опитуваних 4 бали – 47,6%, 5 балів – 15,9%, 3 бали – 23,8%.

Ранжування складових креативного компоненту творчого потенціалу студентів представлено в таблиці 3.

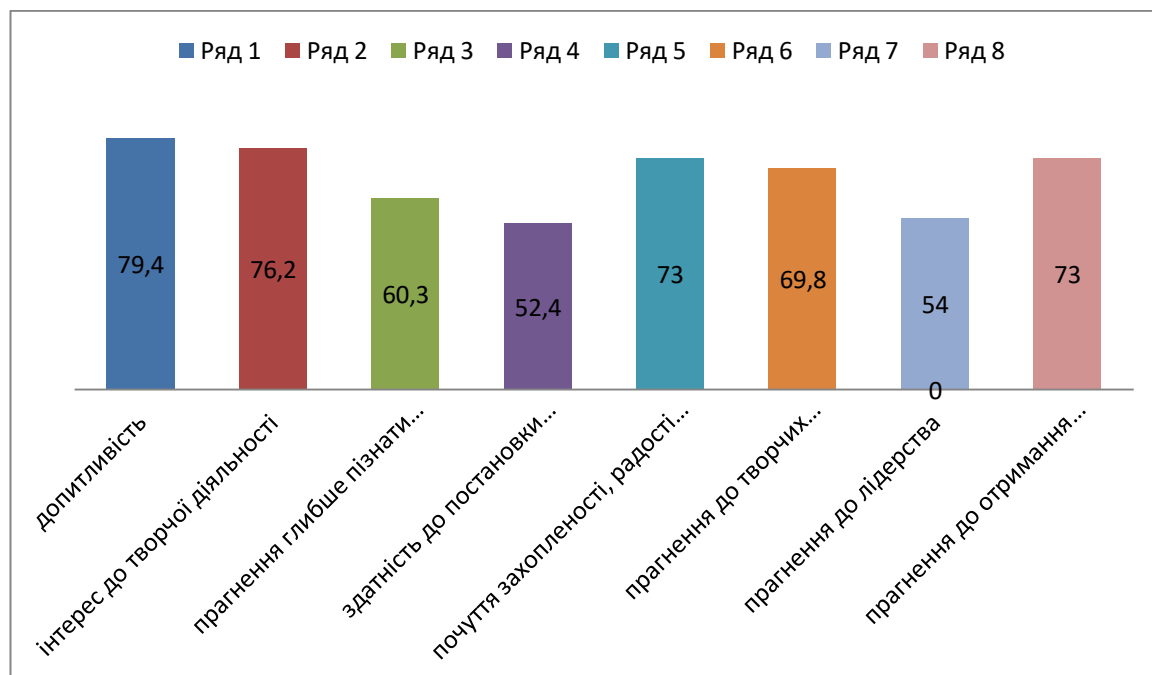
Таблиця 3.

Ранжування складових креативного компоненту творчого потенціалу студентів

№ п/п	Назва здатності	Кількість виборів у %
	Здатність бачити проблему в цілому	74,6
	Вміння порівнювати, зіставляти факти	68,2
	Вміння робити висновки	68,2
	Вміння переконувати	63,5

Отже, з наведених даних, ми бачимо, що у студентів найкраще розвинені «здатність бачити проблему в цілому», «вміння порівнювати, зіставляти факти» «та вміння робити висновки».

Результати самооцінок мотиваційного компоненту творчого потенціалу студентів представлено на рис. 6.

Рис. 6. Стан розвитку мотиваційного компоненту творчого потенціалу студентів

Отже, отримані дані свідчать, що «допитливість» оцінена в 5 балів 42,9% опитуваних, в 4 бали – 36,5%, в 3 бали – 17,5%. «Інтерес до творчої діяльності» отримав такі оцінки: 5 балів – 42,9%, 4 бали – 33,3%, 3 бали – 12,7%, 2 бали – 9,5% опитуваних. «Прагнення глибше пізнати щось, що знову спостерігається або аналізується» оцінено в 5 балів – 23,8%, в 4 бали – 36,5%, в 3 бали – 31,7%, в 2 бали – 6,3% опитуваних. «Здатність до постановки питань» отримала 5 балів у 15,9% виборах, 4 бали – 36,5%, 3 бали – 33,3%, 2 бали – 11,1% опитуваних. «Почуття захопленості, радості відкриття» оцінено в 5 балів – 31,7%, в 4 бали – 41,3%, в 3 бали – 19%, в 2 бали – 7,9% опитуваних. «Прагнення до творчих досягнень» оцінена студентами в 5 балів – 38,1%, в 4 бали – 31,7%, в 3 бали – 20,6%, 2 бали – 7,9% опитуваних.

«Прагнення до лідерства» оцінили в 5,4,3 бали однаково по 27% опитуваних, у 2 і 1 бал – однаково по 9,5% студентів. «Прагнення до отримання високої оцінки, визнання, успіху в навчально-творчій діяльності» оцінили в 5 і 4 бали порівно по 36,5%, в 3 бали – 20,6%, в 2 і 1 бал – по 3,2% опитуваних.

Таблиця 4.

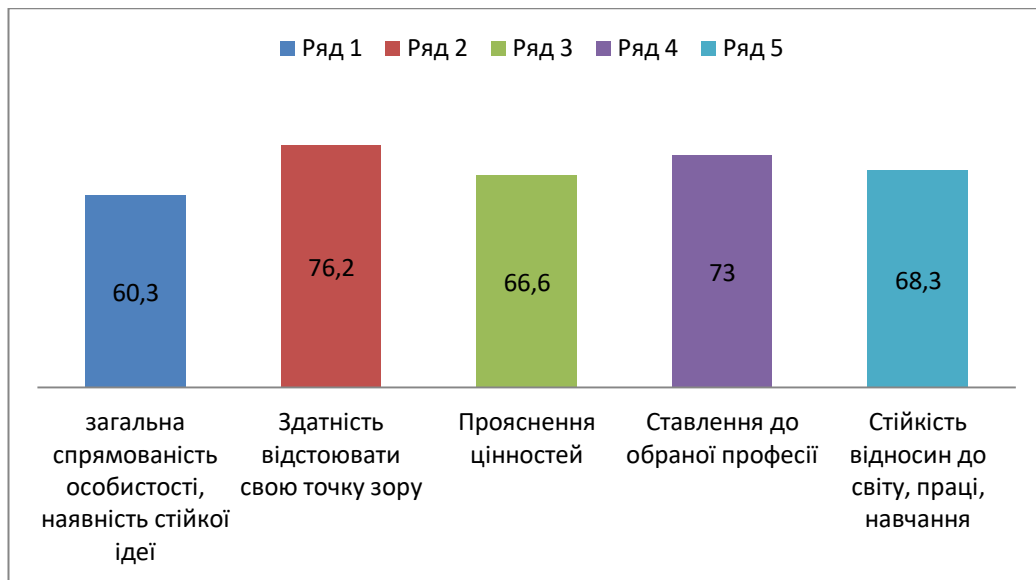
**Ранжування складових мотиваційного компоненту
творчого потенціалу студентів**

№ п/п	Назва здатності	Кількість виборів у %
	Допитливість	79,4
	Інтерес до творчої діяльності	76,2
	Прагнення до отримання високої оцінки, визнання, успіху в навчально-творчій діяльності	73
	Почуття захопленості, радості відкриття	73
	Прагнення до творчих досягнень	69,8
	Прагнення глибше пізнати щось, що знову спостерігається або аналізується	60,3
	Прагнення до лідерства	54
	Здатність до постановки питань	52,4

Отже, отримані самооцінки студентів складових мотиваційного компоненту творчого потенціалу свідчать, що найбільш розвиненими здатностями є допитливість та інтерес до творчої діяльності, прагнення отримувати високі оцінки та визнання в навчально-творчій діяльності, почуття захопленості та радість відкриття.

Результати оцінювання 5-ти показників світоглядного компоненту творчого потенціалу студентів, представлений на рис. 7.

Рис. 7. Стан розвитку світоглядного компоненту творчого потенціалу студентів

Аналіз самооцінок критеріїв світоглядного компоненту творчого потенціалу студентів свідчить про те, що «загальна спрямованість особистості, наявність стійкої ідеї» отримала 4 бали у 46% опитуваних, 5 балів – 14,3%, 3 бали – 33,3%, 2 бали – 6,3% студентів. «Здатність відстоювати свою точку зору» оцінена найбільше у 4 бали – 47,6%, 5 балів – 28,6%, 3 бали – 12,7%, 2 бали – 11,1% опитуваних. «Прояснення цінностей» (усвідомлення особистістю своїх світоглядних переконань) оцінена у 4 бали 46%, у 5 балів – 20,6%, у 3 бали – 28,6%, у 2 бали – 4,8% опитуваних. «Ставлення до обраної професії» оцінюють найбільше в 4 бали 46%, в 5 балів – 27%, в 3 бали – 23,8%, в 2 і 1 бал оцінили однаково по 1,6% опитуваних. «Стійкість відносин до світу, праці, навчання, людей і до самого себе» оцінена в 4 бали – 42,9%, в 5 балів – 25,4%, в 3 бали – 23,8%, 2 бали – 7,9% опитаних. Ранжування складових світоглядного компоненту творчого потенціалу студентів представлений в таблиці 5.

Таблиця 5.

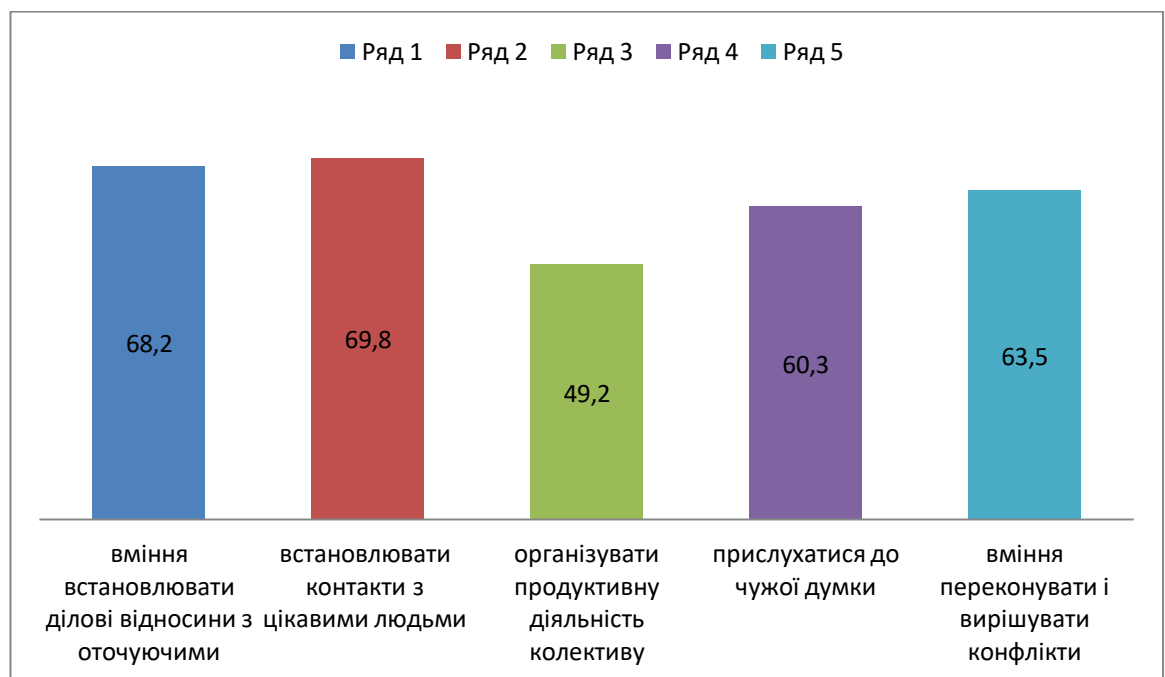
Ранжування складових світоглядного компоненту творчого потенціалу студентів

№ п/п	Назва здатності	Кількість виборів у %
	Здатність відстоювати свою точку зору	76,2

	Ставлення до обраної професії	73
	Стійкість відносин до світу, праці, навчання, людей і до самого себе	68,3
	Прояснення цінностей	66,6
	Загальна спрямованість особистості, наявність стійкої ідеї	60,3

В структурі світоглядного компоненту на перше місце, за результатами самооцінок студентів, виділяється здатність відстоювати свою точку зору. Студенти мають позитивне та високе ставлення до обраної професії, стійкість відносин до світу, праці, навчання, людей і до самого себе та усвідомлення цінностей. Загальна спрямованість особистості, наявність стійкої ідеї теж оцінена високо.

Результати оцінювання 5-ти показників комунікативного компоненту творчого потенціалу студентів, представлений на рис. 8.

Рис. 8. Стан розвитку комунікативного компоненту творчого потенціалу студентів

Складові комунікативного компоненту творчого потенціалу студенти оцінили наступним чином: вміння встановлювати ділові відносини з оточуючими, найбільше у 4 бали – 46%, в 5 балів – 22,2%, в 3 бали – 19%, в 2 бали – 12,7% опитуваних. Вміння встановлювати контакти з цікавими

людьми з метою додаткового збагачення і розширення знань і кругозору, оцінено в 4 бали – 44,4%, в 5 балів – 25,4%, в 3 бали – 22,2%, в 2 бали – 7,9% опитуваних. Вміння організувати продуктивну діяльність колективу, творчої групи з урахуванням індивідуальних здібностей кожного члена колективу, оцінили в 4 бали – 34,9%, в 5 балів – 14,3%, в 3 бали – 27%, в 2 бали – 22,2% опитуваних. Вміння прислухатися до чужої думки оцінили в 4 бали – 38,1%, в 5 балів – 22,2%, в 3 бали – 31,7%, в 2 бали – 6,3% опитуваних. Вміння переконувати і вирішувати конфлікти отримали наступні оцінки: 5 – 28,6%, 4 – 34,9%, 3 – 30,2%, 2 – 6,3%. Ранжування складових світоглядного компоненту творчого потенціалу студентів представлений в таблиці 6.

Таблиця 6.

Ранжування складових комунікативного компоненту творчого потенціалу студентів

№ п/п	Назва вміння	Кількість виборів у %
	Встановлювати контакти з цікавими людьми з метою додаткового збагачення і розширення знань і кругозору	69,8
	Встановлювати ділові відносини з оточуючими	68,2
	Переконувати і вирішувати конфлікти	63,5
	Прислухатися до чужої думки	60,3
	Організувати продуктивну діяльність колективу, творчої групи з урахуванням індивідуальних здібностей кожного члена колективу	49,2

Отже, найбільш розвиненими вміннями студенти вважають вміння встановлювати контакти з цікавими людьми з метою додаткового збагачення і розширення знань і кругозору, вміння встановлювати ділові відносини з оточуючими, переконувати і вирішувати конфлікти та прислухатися до чужої думки.

Результати ранжування самооцінок особистісного компоненту творчого потенціалу студентів представлено в таблиці 7.

Таблиця 7.

**Стан розвитку особистісного компоненту
творчого потенціалу студентів**

№ п/п	Особистісні якості	Кількість виборів
	чесність	76,2
	самокритичність	74,6
	відвертість	66,7
	прямота	63,5
	старанність	60,3
	здатність до самооцінки	55,6
	пунктуальність	54
	точність	51
	дисциплінованість	50,8
	працьовитість	49,2
	самостійність у вирішенні питань	47,6
	енергійність	46
	працездатність	46
	цілеспрямованість	42,9
	наполегливість в досягненні поставленої мети	41,3
	витриманість	39,7
	ршучість	39,7
	принциповість	39,7
	вміння берегти свій і чужий час	39,7
	вміння і прагнення взяти на себе відповідальність	38,1
	незалежність	34,9
	сміливість	31,7
	вірність слову	31,7
	обов'язковість	22,2
	ініціативність	22,2
	мужність	12,7

Отже, портрет особистості сучасного студента виглядає наступним чином: чесний, самокритичний; відвертий та прямий; старанний; здатний до самооцінки; пунктуальний, точний та дисциплінований; працьовитий та здатний до самостійного вирішення питань; енергійний та працездатний; цілеспрямований та наполегливий в досягненні поставленої мети; витриманий, рішучий, принциповий, вміє берегти свій і чужий час; бере на себе відповідальність; незалежний і сміливий, вірний слову.

Узагальнені результати дослідження стану розвитку компонентів творчого потенціалу студентів представлені в таблиці 8.

Стану розвитку компонентів творчого потенціалу студентів

№ п/п	Назва компоненту	Середнє значення у %
	Світоглядний	68,8
	Мотиваційний	67,2
	Креативний	66,3
	Інтелектуальний	65,9
	Комунікативний	62,2
	Особистісний	45,3

Отже, наведені дані дозволяють зробити висновок про те, що у студентів серед компонентів творчого потенціалу найбільше розвиненим є світоглядний, який включає допитливість, захопленість, прагнення бути першим, в тому числі в творчості, стійку потребу в знаннях, прагнення до визнання особистих успіхів оточуючими.

Останнім часом все більше уваги в розвитку особистості відводиться закладам вищої освіти (ЗВО), у зв'язку з цим зростає увага до якостей навчального середовища: якою має бути середовище, оточення особи, атмосфера занять, взаємодії з викладачем, студентами, щоб сприяти розвитку творчих здібностей студента?

Досить повною представляється модель творчого розвитку особистості в закладі вищої освіти Смирнова С., він висуває такі умови: не придушувати інтуїцію студента; формувати впевненість в своїх силах; використовувати позитивні емоції під час навчання; стимулювати прагнення студента до самостійного вибору завдань, цілей, засобів виконання завдань; не допускати формування конформної поведінки; розвивати вміння виявляти протиріччя, формулювати їх; використовувати завдання відкритого типу; використовувати проблемні методи навчання; практикувати спільну з викладачем дослідницьку діяльність; заохочувати прагнення студента бути самим собою [73].

Розглядаючи управління формуванням і розвитком творчого потенціалу студентів, вчені наголошують на необхідності аналізу та

узагальнення наукових уявлень про творчу особистість, зокрема, якості творчої особистості студента ЗВО.

Я. Пономарьов (1996), узагальнюючи, аналізуючи якості творчої особистості, наводить такий перелік здібностей:

- Енергія, наполегливість, винахідливість.
- Пізнавальні здібності, чесність, прямота, безпосередність.
- Прагнення до володіння фактами.
- Прагнення до володіння пріципами (закономірностями).
- Прагнення до відкриттів.
- Інформаційні здатності.
- Спритність, експериментальна майстерність.
- Гнучкість, здатність легко пристосовуватися до нових фактів і обставин.
- Завзятість, наполегливість.
- Незалежність.
- Здатність визначити цінність явищ і висновків.
- Здатність до співпраці.
- Інтуїція, творчі здібності.
- Прагнення до розвитку і духовного зростання.
- Здатність дивуватися, приходити в замішання в зіткненні з новим і незвичайним.
- Здатність повністю орієнтуватися в проблемі, віддавати собі ясний звіт про її стан.
- Спонтанність, безпосередність.
- Спонтанна гнучкість.
- Адаптивна гнучкість.
- Оригінальність.
- Девергентне мислення.
- Здатність до швидкого набуття нових знань.

- Сприйнятливість («відкритість») по відношенню до нового досвіду.
- Здатність легко долати розумові кордони і перешкоди.
- Здатність поступатися, відмовлятися від своїх теорій.
- Здатність «народжуватися щоразу заново».
- здатність відкидати несуттєве і другорядне.
- Здатність до важкого і наполегливій праці.
- Здатність до складання складних структур з елементів, до синтезу.
- Здатність до розкладання, до аналізу.
- Здатність до комбінування.
- Здатність до диференціювання явищ.
- Здатність до самовираження.
- Внутрішня зрілість.
- Скептицизм.
- Смівливість. Мужність.
- Смак до тимчасового безладу, хаосу.
- Прагнення довго залишатися одному.
- Відкреслення свого "Я".
- Впевненість в умовах невизначеності і терпимість до неясності, двозначності, невизначеності» [53, с. 255].

Процес формування і розвитку творчого потенціалу у закладі вищої освіти включає в себе наступні складові:

- технологія освіти, яка передбачає використання сучасних освітніх (в тому числі інформаційних) засобів в процесі навчання студентів, формування і розвитку їх творчого потенціалу;
- методологія освіти, що включає в себе систему методологічних і методичних принципів навчання;
- матеріально-технічне забезпечення, яке повинно бути детально опрацьовано керівництвом вузу до початку навчання і підтримуватися в процесі розвитку творчого потенціалу студентів;

- потенціал викладацького складу, який повинен складатися з висококваліфікованих учених із залученням фахівців і консультантів з провідних закладів вищої освіти країни та зарубіжжя;
- методичне забезпечення, забезпечення методичною літературою, підготовленою саме для цих цілей;
- організація освітнього процесу, який займає ключову роль в формуванні та розвитку творчого потенціалу студентів;
- мотивація освіти [5].

Інформатизація в навчальному закладі потребує не лише встановлення в ньому персональних комп'ютерів і навчання комп'ютерній грамотності – вона не відбудеться без перебудови всього процесу навчання на базі використання інформаційно-комунікаційних технологій, діяльності учнів і викладачів в умовах доступу до безмежного світу інформації. Єдине інформаційно-освітнє середовище – програмно-комунікаційне, що забезпечує навчальний процес, його інформаційну підтримку і документування в середовищі Інтернет будь-якому числу навчальних закладів, незалежно від їх професійної спеціалізації й рівня акредитації [19, с. 102].

Створення єдиного освітнього інформаційного середовища сприяє розвитку навчальної, педагогічної, управлінської й обслуговуючої діяльності навчального закладу, де провідну роль відіграють інформаційнокомунікаційні технології, що дають змогу підвищити якість і доступність навчального процесу. Крім того, розвиваються здібності студентів та учнів, задовольняються їхні потреби, відбувається підготовка до майбутнього самостійного життя. Перед навчальним закладом, у якому організовано єдиний навчальний простір, відкриваються такі можливості:

1) *керівництву навчального закладу це дозволить:*

- створити єдине інформаційне освітнє середовище навчального закладу;
- організувати розумний і раціональний документообіг у межах однієї установи;

- впровадити інформаційно-комунікаційні технології управління навчальним закладом;
- здійснити розгорнутий моніторинг навчальної діяльності закладу;
- впровадити систему збирання, переробки інформації з різних напрямів навчально-виховного процесу;
- створити електронні бази даних педагогічних кадрів;
- створити електронні бази даних студентського (учнівського) колективу;
- підтримувати сайт навчального закладу, Web-сторінки навчальних проєктів;
- розширити інформаційну взаємодію з іншими навчальними закладами;
- розвинути контакти соціального партнерства з іншими навчальними закладами;

2) педагогічним працівникам це дасть змогу:

- організувати доступ до всієї нормативно-правової бази документів;
- використовувати програмне середовище, що формує інформаційний простір навчального закладу;
- здійснювати самостійне навчання;
- підвищувати кваліфікацію, брати участь у професійних об'єднаннях, семінарах, майстер-класах тощо;
- впроваджувати інформаційно-комунікаційні технології і ресурси мережі Інтернет на різних етапах традиційної системи навчання;
- створювати Інтернет-заняття, інтегровані уроки;
- розробляти і використовувати власне програмне забезпечення і цифрові освітні ресурси, формувати, використовувати медіатеки тощо;

3) студентам та учням навчального закладу це дозволить:

- використовувати Інтернет-технології в організації додаткової освіти;
- використовувати комп'ютерні технології для підготовки до занять;
- застосовувати тренувальне тестування;
- брати участь в Інтернет-конкурсах і олімпіадах;
- обговорювати актуальні проблеми на форумі, у Skype, на сайті навчального закладу;
- інтелектуально й психологічно готуватися до подальшого продовження освіти;
- навчитися працювати з інформацією, поданою в різних формах, добирати і систематизувати науковий матеріал, готувати повідомлення, доповіді на задану тему, складати плани тощо;
- брати участь у телекомунікаційних проєктах [20, с. 8].

Різноманітна кількість сучасних методик навчання пов'язана з використанням інтерактивних методів навчання, як діалогової форми навчання в ході якого здійснюється професійна комунікація. Впроваджуючи основні напрямки інформаційних технологій у навчальний процес, це сприятиме не лише підвищенню ефективності та успішності навчально-професійної діяльності а також всебічно розвиватиме особистість учня/студента і, зокрема, його творчого потенціалу та формування креативних підходів до вирішення освітніх та професійних завдань. Отже, основними напрямками впровадження ІКТ у освітній процес є:

- використання комп'ютерів з метою вирішення навчальних і наукових завдань в різноманітних галузях науки і техніки, включаючи математичне моделювання, обробку інформації, управління навчальним процесом;
- використання комп'ютерної техніки в якості засобу навчання, що удосконалює процес викладання, підвищує його якість і ефективність;

- використання комп'ютерних технологій в якості нових інструментів і засобів навчання;
- використання інформаційних технологій для творчого розвитку студентів, підвищення їхньої мотивації до навчання;
- використання комп'ютерної техніки в якості засобів автоматизації процесів контролю, корекції, тестування і психодіагностики навчання;
- вивчення комп'ютера та інших сучасних засобів інформаційних технологій в якості корисних і цікавих об'єктів вивчення;
- організація комунікацій на основі використання засобів інформаційних технологій з метою передачі та набуття педагогічного досвіду, обміну методичною та навчальною літературою [56, с. 160-161].

Педагоги, психологи, дослідники та і сама людина усвідомлюють важливість всебічного розвитку сфер особистості, тому що життя різноманітне, як і сфери діяльності. Для успішної та результативної діяльності однією з важливих умов є розвиток відповідного виду творчості:

- наукова (набуття принципово нового суспільно значущого знання, які істотно розширюють і поглиблюють існуючі знання про об'єктивну реальність та її властивості);
- технічна (специфічна інтелектуальна та практична діяльність у технічній сфері, створення абсолютно нового матеріального образу);
- художня (задоволення естетичних потреб особистості, переживання катарсису, створення нового художнього образу, багатозначне відображення одного твору тощо);
- співтворчість (розуміння та відкриття для себе глибинного сенсового значення твору);
- педагогічна (динамічний розвиток всіх творчих процесів під час педагогічного процесу та досягнення творчого рівня і успіху у діяльності).

Сучасний стрімкий технологічний прогрес сприяє масштабній інформації, високотехнологічним інноваціям, систематизації та модернізації

сфер діяльності, зростання гармонізації та інтеграції у галузі науки, техніці, освіти. Система освіти потребує не тільки реформування, а головне – основні підходи до навчання. Так, наприклад, є актуальним модернізація природничо-математичних дисциплін та впровадження STEM-освіти. Цей термін-аббревіатуру вперше запропонував американець Р. Колвелл у 1990-х роках. STEM є інтегрований підхід до навчання, де академічні концепції втілюються у контексті реального життя, що сприяє посиленню зв'язків між освітою, суспільством, працею та підвищує рівень технологічної, комп'ютерної грамотності та конкурентноспроможності на ринку праці.

Сьогодні більш ніж 20 міжнародних освітніх технологій досліджують проблему STEM-освіти в галузі науки, технології, інженерії та математики. Було встановлено, що концепція STEM-освіти трактується по-різному. Деякі вважають що STEM-освіта покращує викладання окремих предметів, інші вважають, що STEM слід навчати, використовуючи інтеграційний підхід до навчання. Більшість науковців поєднують ці підходи. Різні країни вивчають STEM-освіту у зв'язку з політичною та економічною кризою. Розробка програми STEM неоднозначна. У багатьох країнах ведуться дискусії про STEM-освіту, але мало дій було зроблено для зміни національної системи освіти, щоб упровадити її у процес навчання. У провідних країнах світу розроблено багато освітніх стратегій, у яких пропонуються шляхи впровадження STEM-освіти в навчально-виховний процес та пропонуються різні спеціалізовані програми для початкової, середньої та вищої професійної освіти. Наприклад, Австралія, Англія, Шотландія, США опублікували національні доповіді, у яких викладено рекомендації щодо реалізації реформи STEM-освіти. Австралія, Китай, Англія, Корея, Тайвань, США працюють над розробкою навчальної програми K-12 STEM, яка спроектована як набір інтеграційних міждисциплінарних підходів у кожній із STEM-дисциплін. Велику увагу в цих навчальних програмах приділено тому, щоб учні усвідомили, яким чином навчання STEM вплине на їх майбутню професійну діяльність, зокрема на кар'єру в певній професії. У Франції,

Японії, Південній Африці загальноосвітні навчальні заклади та позашкільні професійні організації займаються розробкою неформальних програм STEM-освіти (наприклад, літні табори, позашкільні заходи, конкурси тощо), які привертають увагу школярів до STEM-професій і дають можливість для навчання за різними напрямками STEM-освіти [18, с. 48].

В Україні теж зроблені спроби підвищити інтерес до сфери високих технологій і повернути учнів і студентів до навчання на STEM-напрямах. У 2015 році був підписаний Меморандум, який дозволяє створити Коаліцію STEM-освіти в Україні. Цю ініціативу підтримали багато компаній, спільноти і навчальні заклади країни. У цілому планується створити співтовариство з 90 учасників, які будуть допомагати розвивати сферу STEM-освіти в нашій країні. Для України вкрай важливо зрозуміти важливість упровадження нового підходу в системі освіти. Адже якщо ми і далі будемо пасти задніх у розвитку комп'ютерних технологій, не будемо впроваджувати передові освітні системи, то й надалі будемо відставати в економічному розвитку, а наша молодь буде позбавлена можливості конкурувати на ринку праці. Успішною освітньою реформою буде тільки тоді, коли зміниться зміст освіти. Аналізуючи стан упровадження STEM-освіти в загальнонавчальних закладах України, Н. Морзе зазначає, що трансформація освітньої галузі в цьому напрямі вимагає від держави розробки політики, яка включатиме такі вектори: професійний розвиток, навчальні програми та система оцінювання, ІКТ, ресурсне забезпечення, дослідження та оцінювання [6, с.224].

Креативність, нестандартність, творче та аналітичне мислення, інноваційність у розв'язанні задач, вміння працювати над проектами індивідуально та у команді, інформаційно-комп'ютерна грамотність та навички успішного і ефективного використання ІКТ сприяють підвищенню рівня успішності сучасного учня/студента.

Епідеміологічна ситуація у світі та в Україні зокрема, спричинила зміни у формі навчального процесу на всіх ланках. 11 березня 2020 року

Кабінет Міністрів України ухвалив рішення щодо запровадження каркнтину для всіх типів закладів освіти. Для ефективної організації навчання здобувачів освіти в умовах обмеження освітнього процесу рекомендували використовувати форми дистанційного навчання. Єдиним навчально-інформаційним простром Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини є система MOODLE – це система, де всі учасники освітнього процесу (адміністрація, викладачі, методисти, студенти різних освітніх ступенів, учні МАН, батьки тощо) задіяні на інформаційному рівні та взаємопов'язані відповідними інформаційними потоками, здійснюючи навчальну взаємодію принципово і переважно екстериторіально.

Головним завданням дистанційного навчання є розвиток творчих та інтелектуальних здібностей учня/студента, вчителя/педагога за допомогою відкритого і вільного використання всіх освітніх ресурсів і програм також доступних у мережі Інтернет, яка може бути одним із засобів дистанційного навчання.

Мережа Інтернет постійно розширює свої можливості, сервіси, інформацію, на ряду з пошуковою та інформаційною функціями він виконує і інтерактивну, що дозволяє учням/вчителям, студентам/викладачам спілкуватися за допомогою електронної пошти, форумів, чатів, відеоконференцій тощо. Така форма освітнього процесу залучає його учасників у відкриті системи інформаційних баз даних, знімає просторово-часове обмеження в роботі з різними джерелами інформації.

Для дистанційного навчання важливим є зв'язок з учнем/студентом, тому що сучасне навчання більш індивідуалізоване. Тому до викладача, який працює в системі дистанційного навчання є певні вимоги:

- своєчасна відповідь на електронні листи;
- дотримання чіткого графіку в режимі on-line;
- створити умови психологічного комфорту;
- створити умови позитивного емоційного настрою;
- створити умови для повноцінної самореалізації учня/студента;

- створити умови для успішності, самоствердження та підвищення рівня самооцінки учня/студента.

Дистанційне навчання дозволяє реалізовувати наступні принципи:

- доступність навчання, особливо для людей з особливими освітніми проблемами;

- розширення аудиторії учнів/студентів;

- індивідуальна спрямованість навчання;

- індивідуальний темп навчання;

- розвиток інформаційної культури (навички роботи з інформатизації та телекомунікації);

- соціалізація навчання тощо.

Важливими у реалізації вищевказаних принципів є використання інструментів спілкування у ході дистанційного навчання:

- електронна пошта (стандартний сервіс для передачі повідомлень у формі тексту, програм, графіків, відео тощо);

- форум (модератор форуму реалізує дискусію чи обговорення стимулюючи запитаннями чи цікавою інформацією);

- чат (оперативне спілкування в режимі реального часу у виді текстового, голосового та аудіовідео чатів);

- відеоконференція (конференція в on-line режимі, у визначений день та час);

- блог (право на публікацію належить одній людині або групі з подальшим обговоренням та коментарями);

- середовище Classroom (навчання on-line з використанням відео, тексту, графіки та інших додатків Google, вчитель/викладач здійснює контролюючу, систематизуючу та оцінюючу функції);

- соціальні мережі, Viber, WhatsApp, Telegram тощо (дозволяють створювати закриті групи для обговорення).

Дистанційне навчання спрямоване на оволодіння учнями/студентами навичок самостійної та індивідуальної освітньої діяльності, на розвиток спеціальних здібностей, креативного мислення, творчого потенціалу, ключових компетентностей. Специфіка Інтернет-навчання, що базується на телекомунікаційних технологіях, Інтернет-ресурсах і послугах, впливає на способи відбору і структуризації змісту, способи реалізації тих чи інших методів і організаційних форм навчання, що суттєво впливає на функціонування всієї системи. Учень/студент відбирає й оброблює інформацію, висуває гіпотези, приймає рішення, спираючись на власні роздуми, власне бачення проблеми, висновки, умозаключення, створювати нові відкриття. Для забезпечення дистанційного навчання, необхідні веб-ресурси навчальних дисциплін (програм), які можуть містити:

- методичні рекомендації щодо їх використання, послідовності виконання завдань, особливостей контролю тощо;
- документи планування навчального процесу (навчальні програми, навчально-тематичні плани, розклади занять);
- відео- та аудіозаписи уроків, лабораторних, практичних занять тощо;
- мультимедійні матеріали;
- термінологічні словники;
- практичні завдання із методичними рекомендаціями щодо їх виконання;
- віртуальні лабораторні роботи із методичними рекомендаціями щодо їх виконання;
- віртуальні тренажери із методичними рекомендаціями щодо їх використання;
- пакети тестових завдань для проведення контрольних заходів, тестування із автоматизованою перевіркою результатів, тестування із перевіркою викладачем;

- ігрові інтерактивні завдання із методичними рекомендаціями щодо їх використання;
- електронні бібліотеки чи посилання на них;
- бібліографії;
- дистанційний курс, що об'єднує зазначені вище веб-ресурси навчальної дисципліни (програми) єдиним педагогічним сценарієм;
- інші ресурси навчального призначення.

Перелік веб-ресурсів навчальних дисциплін (програм), необхідних для забезпечення дистанційного навчання, визначається закладом освіти залежно від профілю навчальної дисципліни. Основними перевагами дистанційного навчання є синхронний та асинхронний режими взаємодії учасників навчального процесу, екстериторіальність, залучення інших фахівців, практичне засвоєння інструментів ІКТ тощо.

Отже, дистанційне навчання покликане допомогти освітньому процесу ефективно здійснювати традиційне навчання в період вирішення проблем, наприклад пандемія, впровадження якого є необхідною умовою для досягнення сучасного рівня якості освіти.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л.: Изд-во Ленингр. Унта, 1968. 339 с.
2. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей. М. : Издательский центр Академия, 2002. 320 с.
3. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 308 с.
4. Волков И. П. Учим творчеству. М.: Педагогика, 1988. 204 с.
5. Волконська С. А. Внутрішньовузівська система управління формуванням та розвитком творчого потенціалу студентів : дис. к-да

- економічних наук : 05.13.10 / Пензенський державний університет архітектури та будівництва. Пенза, 2006. 214 с.
6. Доценко С. О. STEM-освіта як засіб активізації творчого потенціалу учнів // Вища і середня школа в умовах сучасних викликів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків 17 травня 2016 р.). Х. : «Смугаста типографія», 2016. С. 224-229.
  7. Доценко С. О. Використання медіатек для підвищення ефективності педагогічної діяльності // Використання медіа-технологій у підготовці вчителів: європейський та вітчизняний досвід : матеріали міжнародна науково-практичної Інтернет-конференції (м. Глухів 25 лютого 2015 року). Глухів, 2015. С. 56-58
  8. Доценко С. О. Дидактичний потенціал компетентнісної моделі освіти щодо розвитку творчих здібностей учнів проектних класів «Інтелект України». *Рідна школа*, 2016. № 4 (1036) (квітень). С. 32-39.
  9. Доценко С. О. Застосування STEM-освіта для розвитку творчих здібностей учнів початкової школи // *Areas of scientific thought 2016/2017 : materials of the XII International scientific and practical conference (december 30, 2016 january 7, 2017). Volume 3. Pedagogical sciences. Sheffield : Science and education LTD, 2016. P. 76-78.*
  10. Доценко С. О. Іващенко М. В. STEM-освіта як засіб розвитку творчих здібностей майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі // збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної Інтернет-конференції «Розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті: сучасний погляд» (м. Харків 9 червня 2017 р.). Х. : ХНАДУ. С.160-163.
  11. Доценко С. О. Іващенко М. В. Щербакова О. О. Розвиток творчої уяви учнів у контексті STEM-освіти // *Nastolení moderní vědy, Nastolení moderní vědy po Pedagogické vědy. Filologie. Psychologie a sociologie : materiály XIII Mezinárodní vědecko-praktická konference (Praha 22-30 zaří, 2017). Praha, Publishing House «Education and Science», 2017. S. 54-57.*

12. Доценко С. О. Іващенко М. В., Москаленко В. В. Розвиток творчої активності особистості за допомогою інтелект-карт // Сучасна освіта та інтеграційні процеси : збірник наукових праць міжнародної науково-методичної конференції під заг. ред. д-ра техн.наук. проф. С. В. Ковалевського (м. Краматорськ 22-23 листопада 2017 року). Краматорськ : ДГМА, 2017. С. 62-64.
13. Дружинин В. Н. Психология творчества. *Психологический журнал*. 2005. №5 С. 101–109.
14. Егоршии А. П. Управление персоналом: учебник для вузов. 3-е изд. Н. Новгород: ПИМБ, 2001. 720 с.
15. Жигірь В. І., Чернега О. А. Професійна педагогіка: Навчальний посібник / За ред. М. В. Вачевського. К. : ТОВ «Кондор», 2011. 336 с.
16. Карпенко Н. А. Психологія творчості : навч. посіб. Льві : ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
17. Кічук Н. В. Творча особистість вчителя: педагогічні засади формування : Навч. посіб. Ізмаїл держ пед. ін-т. : МПП “Принт майстер”, 1999. 196 с.
18. Коваленко О., Сапрунова О. STEM-освіта : досвід упровадження в країнах ЄС та США. *Рідна школа*, № 4 (1036). квітень, 2016. С. 46-50.
19. Козяр М. М. Використання інтерактивних технологій навчання у ВНЗ: проблеми і шляхи їх вирішення. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. Львів: ЛДУ БЖД, 2010. № 4. Ч. II. С. 102–105.
20. Козяр М. М. Модернізація навчально-виховного процесу на основі використання єдиного інформаційно-освітнього середовища. *Теорія і практика управління соціальними системами*. Харків : НТУ «ХП», 2011. № 1. С. 3–8.
21. Лунячек В. Е. Аналіз освітніх ресурсів Інтернету. *Комп'ютер у школі та сім'ї*, 2002. № 1 (19). С. 17-21.

22. Лунячек В. Е. Використання нових інформаційних технологій в організаційному механізмі управління загальноосвітніми навчальними закладами м. Харкова. *Вісник Харківського університету*, 2001. № 506. Сер. : Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених м. Харкова : В 2 ч. Ч. 2. С.7-10.
23. Лунячек В. Е. Елементи технології управління сучасною школою : наук.-метод. посіб. 4- е вид., доп. Х. : Гімназія, 2001. 112 с.
24. Маслоу А. Психология Бытия. М. : Рефлбук, 1997. 304 с.
25. Матійків І. М. Психологічні фактори впливу на формування професійної компетентності фахівців сфери обслуговування: результати експерименту. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 2008. № 4. С. 209–216.
26. Матійків І. М. Розвиток емоційної компетентності майбутніх фахівців професій типу «людина-людина»: психологічний аспект. Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: зб. тез за матеріалами VIII наук.-техн. конференції наук.-пед. працівників, 26-31 березня 2012 р. Львів : Видавничий відділ ННППТ НУ «Львівська політехніка», 2012. С. 240–243.
27. Матюшкин А. М. Загадка одаренности. М. : Школа-Пресс, 1993. 224 с.
28. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности. *Вопросы психологии*, 1989. №6. С. 29-33.
29. Матюшкин А. М. Мышление, обучение, творчество. М. : Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. 720 с.
30. Матюшкин А. М. Развитие творческой активности школьников. М. : Педагогика, 1991. 156 с.
31. Мистецтво розвитку особистості : монографія / за ред., передмова та післямова Н. Г. Ничкало. Чернівці : Зелена Буковина, 2006. 224 с.

32. Мороз О. Г., Омеляненко В. Л. Перші кроки до майстерності. К. : Знання, 1992. 112 с.
33. Музика О. Л. Типологічний підхід у психології здібностей та обдарованості як альтернатива ситуаційно-диспозиційній антиномії. Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць /За ред. В.О.Моляко. Т.12. Вип. 4. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. С.184-192
34. Н. А. Карпенко. Психологія творчості: навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
35. Надлер Дж., Хибино Ш. Мышление прорыва / пер. с англ. С. И. Аканин. Мн. : ООО "Попурри", 1999. 496 с.
36. Національна доктрина розвитку освіти в Україні № 347/2002. К. : Райдуга, 2002. 54 с.
37. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті: затверджено указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347. Освіта. 2002. 24 квітня –1 травня.
38. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>.
39. Николко В. Н. Творчество как инновационный процесс. Симферополь : Таврия, 1994. 191 с.
40. Ниренберг Д. И. Искусство творческого мышления. Минск : Поппури, 1996. 240 с.
41. Нові технології навчання : Наук.-метод. зб. / Ред.кол.: Б. І. Холод (голов. ред.), О. Я. Савченко, О. І. Ляшенко, А. М. Федяєва та ін. К. : НМЦВО, 2000. Вип. 28. 204 с.
42. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах

- України / С.О. Терепищій, О.Є. Антонова, Р.А. Науменко [та ін.]. К., 2008. 156 с.
43. Олєфіренко Н. В. Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до проектування дидактичних електронних ресурсів : монографія. Х. : Вид-во «Щедра садиба плюс», 2014. 336 с.
44. Олійник Т. О. Використання ІКТ для розвитку критичного мислення. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова // Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання : зб. наукових праць. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. № 1 (8). С. 83-91.
45. Олійник Т. О. Особливості інноваційних перетворень в освіті // Новий колегіум : зб. наук. праць. Харків : Новий колегіум, 2005. №6. С. 22-28.
46. Олійник Т. О. Про роль комп'ютерного експерименту у розбудові критичної математичної освіти // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. праць. Харків : ХДАДМ, 2002. № 20. С. 13-21.
47. Олійник Т. О. Спецкурс з розвитку критичного мислення // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць. Харків : ХДПУ, 2002. Вип. 17. С. 102-110.
48. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. Запорожье : Просвіта, 2000. 250 с.
49. Подмазін С. І. Особистісно орієнтований моніторинг діяльності закладів освіти. *Директор школи*, 2002. № 33 (225). С. 8.
50. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. К. : К.І.С., 2004 С. 66-72.
51. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник / за ред. О.І. Пометун. К. : А.С.К., 2003. 192 с.

52. Пометун О. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрям розвитку сучасної освіти [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://visnyk.iatp.org.ua>
53. Пономарёв Я. А. Психология творчества. М. : Педагогика, 1996. 303 с.
54. Пономарёв Я. А. Психология творчества и педагогика. М. : Педагогика, 1976. 280 с.
55. Постова С. А. Підготовка майбутніх учителів інформатики до розвитку творчого мислення старшокласників у позанавчальній діяльності. Дис. на зд. наук. ст. кан. пед. н. Житомир, 2018. ЖДУ імені Івана Франка. 159 с.
56. Психологічні аспекти професійної підготовки конкурентноздатних фахівців: монографія / За ред. Руденко Л. А. Київ : , 2012. 170 с.
57. Психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. 3-є вид., стереотип. К. : Либідь, 2001. 560 с.
58. Пучков Н. П. Система обеспечения качества профессиональной подготовки в вузе. Управление качеством: методология и социально-экономические проблемы: сб. науч. ст. I междунар. науч.-практ. конф., Тамбов 11-12 мая 2005 / Тамбов, гос. тех. ун-т. 2005.
59. Рибалко Л. С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2008. 467 с.
60. Родари Дж. Грамматика фантазии. М., 1978. 96 с.
61. Роджерс К. К теории творчества: Взгляд на психотерапию. Становление человека. М., 1994. С. 74–79.
62. Роджерс Н. Творчество как усиление себя. *Вопросы психологии*, 1990. № 1. С. 164–168.
63. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер, 2000. 712 с.

64. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. М. : Педагогика, 1976. 423 с.
65. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. К. : Академвидав, 2005. 360 с.
66. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків : Основа, 2003 80 с.
67. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. К. : Поліграфкнига, 1996. 406 с.
68. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. К. : Міленіум, 2006. 344 с.
69. Сисоєва С. О., Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури : монографія. К. : ТОВ «Видавниче підприємство ЕДЕЛЬВЕЙС», 2014. 404 с.
70. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості вчителя : навч.посіб. Київ : ІСДО, 1994. 112с.
71. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні : монографія / підготував Вільчинський Ю. Львів : Афіша, 2001. 664 с.
72. Січкарук О. І. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : навч.-метод. посіб. К. : Таксон, 2006. 88 с.
73. Смирнов Е. А. Современный руководитель: стратегии жизни и деятельности. М. : Изд-во МГУ, 2002. 208с.
74. Thorndike E. L. Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*. Trinidad, 1920. P. 227–235.
75. Тихенко Л. В. Формування творчих здібностей старшокласників у процесі дослідницької діяльності в Малій академії наук України : дис. канд. пед. наук : 13.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2008. 296 с.
76. Якобсон П. М. Процесс творческой работы изобретателя. М. ; Л., 1934.
77. Якобсон П. М. Психология художественного творчества. М., 1971. 48 с.

78. Яковлева Е. Л. Эмоциональные механизмы личностного и творческого развития. *Вопросы психологии*, 1997. №4. С. 20–27.
79. Averill J.R., Thomas-Knowles C. Emotional Creativity // Strongman K.T. (ed.) *International review of studies on emotion*. London : Wiley, 1991. V.1. P. 269–299.
80. Buck R. Motivation emotion and cognition: A developmental-interactionist view / R. Buck / Strongman K.T. (ed.). *International review of studies on emotion*. Chichester: Wiley, 1991. V.1. P. 101–142.
81. <http://psychology-naes-ua.institute/info/182/>
82. <http://www.pcih.ua/sposob/116.html>
83. http://zippo.net.ua/data/files/2018/metod_rob/psihol/veresenj_2018_voznyu_k.pdf
84. Savchenko, O.Ya. Liashenko, O.I. Fediaieva, A.M. and other (2000), *Novi tekhnolohii navchannia*. NMTsVO, vol. 28, 2004 p.
85. Taylor C. W. (Ed.) *Creativity: Progress and potential*. N. Y. ; San Francisco; Toronto ; L., 1964.
86. Torrance E. P. *The Search for Satori and Creativity* / E. P. Torrance. Buffalo N. Y. : Creative Education Foundation, 1979.
87. Zhyhir', V.I. and Chernieha, O.A. (2011), *Profesijna pedahohika: Navchal'nyj posibnyk*, TOV «Kondor», Kyiv, Ukraine, 336 p.